

Emlékek, élmények, észrevételek – – az ötven éves közművelődési könyvtárügyről

Kiss Jenő

Az MKE Heves megyei szervezete és Közkönyvtári Egylete által 1999. november 11-én Noszvajon szervezett emlékülésen és az MKE Baranya megyei szervezete 1999. október 5-én Pécsen rendezett ünnepi megemlékezésen tartott előadások szerkesztett változata

Az emlékülés szervezőinek szándékát ismerve, az előadásoknak a múltból a jelenen át a jövőig feszülő gondolati ívét előre érzékelve, a magam szerepét – már csak életkorom miatt is – nyilvánvalóan a múlt felidézésében találhatom.

Hatvanhat életévem magában foglalja ugyan az elmúlt ötven évet, de azt nem mindig könyvtárosként éltem meg. Ha a közművelődési könyvtárak öt évtizedének és a magam életének dátumait egymás mellé írom (erre az előadásra készülve ezt tettem) e párhuzamos krónika mutatja, hogy mikor dolgoztam a könyvtárügyben és mikor szemlélttem azt kívülről.

Az első hat évet (1949–1955), a diákéveimet, még nem számíthatom a könyvtárügyben eltöltötteknek. Habár, középiskolásként a népi kollégiumban már könyvtáros voltam (a könyvtárosság a NÉKOSZ kollégiumokban választott tisztség volt!), majd a pannonhalmi gimnáziumban pár hónapig ifjúsági könyvtáros lehettem, az egyetemen pedig

könyvtár szakosként már tudatosan erre a pályára készültem.

Volt egy másik évtized is (1968–1979), amikor nem könyvtárosként dolgoztam, hanem a Művelődésügyi, majd a Kulturális Minisztériumban tisztviselősködtem, de nem a könyvtárakat irányító területen. Sőt, az illetékesek nem is vették jó néven, ha „belekotyogtam” a könyvtári kérdésekbe (amit azért persze gyakran megtettem).

Ez a kétféle jelenlét magyarázza előadásom címét. A közművelődési könyvtárügy fél évszázadában vannak események, történések, amelyekről személyes élményeket, emlékeket őrzök, vannak, amelyekről nem. De észrevételeim mindarról vannak, ami ebben az öt évtizedben történt.

Nem az egész ötven évről akarok beszélni, inkább kiragadnék néhány szakaszt, nem is feltétlenül azokat, amelyeknek résztvevője voltam, hanem olyanokat, amelyek szerintem fontosak, jellemzőek, meghatározóak a közművelődési könyvtárak, elsősor-

ban a tanácsi (önkormányzati) közművelődési könyvtárak fejlődésében. Hiszen róluk szól ez az emlékülés. Ezek a szakaszok pedig a következők:

- ☞ a „hőskor”, az indulás első három éve (1949–1952)
- ☞ a 70-es évek évtizede (1968–1977)
- ☞ az utolsó másfél évtized (1985–1998).

Természetesen, a közbeeső években is történtek jelentős események (pl. 1959-ben a falusi könyvtárak tanácsi kezelésbe adása, 1958-tól a szabadpolcos rendszer bevezetése Békéscsabán, majd ezt követően lassan mindenhol, 1984-ben a járások megszűntetése stb.), de nincs lehetőség mindenre kitérni.

A „hőskor”

Ha a közművelődési könyvtárügy történetét 1949-től számítjuk is, ne feledkezzünk meg arról, hogy azt megelőzően is működtek Magyarországon városi könyvtárak (Szarvas 1866, Kaposvár 1867, Gyula 1868, Szeged Somogyi Könyvtár 1880, Szombathely 1880, Arad 1881, Kecskemét 1887, Sepsiszentgyörgy 1895, Győr 1896, Veszprém 1902, Budapest 1904, Hódmezővásárhely 1907, Komárom 1910, Nagyváradi 1912, Sopron 1915, Szolnok 1934, Pécs 1941), egyesületi könyvtárak, olvasóköri, népkönyvtárak (1913-ban 2026, 1938-ban 1910), amelyek mind közművelődési könyvtári feladatokat láttak el. De ha csak a közvetlen előzményeket, a második világháború utáni kezdeményeket tekintjük, akkor is korábbra kell datálnunk az indulást.

A szakszervezetek már 1945-ben megkezdték (korábbi hagyományaikra építve) az üzemi könyvtárak szervezését. Az 1946-ban bevezetett 1%-os (az 50 főnél többet foglalkoztató üzemek beralapja után számolva) ún. „kulturálória” legnagyobb részét könyvtárfejlesztésre fordították. 1947-ben a Magyar Kommunista Párt által irányított, Nép-

könyvtárakat Szervező Országos Bizottság kezdett népkönyvtárakat létesíteni. Létre is hoztak két év alatt 1100, inkább csak brosúrákat tartalmazó kis-könyvtárat. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 1948-ban 600 vándorkönyvtárat hozott létre. Mindezen kezdeményezések ugyanazon betegségekkel kínlódtak, mint az első világháború előtti, ill. a két világháború között létesített népkönyvtárak: a jámbor nép számára nevelési céllal válogatott könyvanyag, kevés könyv, amelyekhez nem csatlakozott folytatás, a kihelyezett letétek magukra maradtak, nem intézményesültek. A korszerűbb, hatékonyabb népkönyvtári- vagy mondjuk a később meghonosodott terminussal közművelődési könyvtári rendszer szervezési elveit *Sebestyén Géza* már 1946/47-ben kidolgozta. Ennek megvalósítása kezdődött 1949-ben a körzeti könyvtárak és a népkönyvtárak létrehozásával

A körzeti könyvtárakat az Országos Könyvtári Központ Népkönyvtári Osztálya, majd később a Népkönyvtári Központ szervezte. Az első Veszprémben alakult 1949. április 1-jén, majd három éven belül összesen 32 hálóztta be az ország egész területét. A körzeti könyvtárak maguk, tulajdonképpen nem könyvtárak voltak, (nem is folytattak könyvtári tevékenységet), hanem könyvtárakat szervező, azokat könyvvel és minden egyéb szükséges dologgal (pl. bútor, motorkerékpár stb.) ellátó, a könyvtárak szakmai gondozását végző intézmények. Tevékenységüket, a népkönyvtárak létesítését a közigazgatási határoktól függetlenül végezték, hiszen számuk kevesebb volt, mint a járásoké, de több volt, mint a megyéé.

A könyveket az OKK Népkönyvtári Osztályától, illetve a Népkönyvtári Központtól kapták és letétként adták tovább a létrehozott népkönyvtáraknak. (A letéti ellátási forma egyébként több-kevesebb szerepet mindig játszott az elmúlt fél évszázad magyar közművelődési könyvtárügyében. A népkönyvtárak letéti állománya a hatvanas években, a tanácsi kezelésbe adás után, a községi könyvtárak tulaj-

donába került. Ekkortól a járási könyvtáraktól kapott letéti állomány kisebb, kiegészítő szerepet játszott. A hetvenes évek második felétől az ellátórendszerek létrejöttével nőtt meg ismét a jelentősége. A szakszervezeti könyvtári hálózatok létrejöttével azokban a kisebb könyvtárak esetében következetesen és száz százalékgig alkalmazták a letéti rendszert.)

A körzeti könyvtárak fontos feladata volt a népkönyvtárak (falusi könyvtárak) szakmai gondozása. Ez – mai szemmel nézve – kissé a „vak vezet világtalant” elvén történt, hiszen képzett könyvtárosok hiányában a szakmai gondozók maguk is képzetlenek, viszont nagyon lelkesek voltak. Motorkerékpáron száguldoztak faluról falura és szédületes iramban szervezték a népkönyvtárakat. Az első 1949. április 24-én Mezőszentgyörgyön nyílt meg és abban az évben összesen még 471-et hoztak létre. 1951-ben avatták a kétezrediket Balatonszárszón, 1952-ben a háromezrediket Széphalmon. (Mint látjuk, eleink gondosan ügyeltek arra, hogy a kerek sorszámú könyvtár mindig valamely irodalmi emlékhelyre jusson.) Ne valami nagy kötetszámú, gazdag állományú gyűjteményekre gondoljunk. Ezek a népkönyvtárak 100–200 kötetből, köztük sok füzetből és brosúrából álltak. A széphalmi éppen 300 kötetes volt. Az állomány nagy részét politikai művek és az akkor frissen, óriási példányszámban megjelent szovjet szépirodalmi művek tették ki. A mezőgazdasági szakirodalmat olyan propagandamunkák képviselték, mint „Az 5000-es fejőnők tapasztalatai” és a „28 malacot minden kocától, minden esztendőben”. A könyvtárakat olyan mértékben előntötték a politikai és a napi aktualizálású szépirodalmi művek, hogy – a másik területről véve a példát – a Szaktanács 1951-ben arra kényszerült, hogy kimondja: a szakszervezeti könyvtárak állományában 60% (klasszikus és modern) szépirodalom, 30% ismeretterjesztő és 10% szakmai mű legyen. Ezeket az arányokat azután soha többé érvényesnek tekintették mindkét hálózatban.

A könyvtárak fő feladata az olvasótoborzás volt. Olvasónak kellett és lehetett is megnyerni az embereket – még ezzel az állománnyal is. No, meg a könyvtárosok lelkesedésével, ügyszeretetével. Különböző kampányok szervezése volt a könyvtáros dolga. Jellemzősül: módszertani kézikönyv (valójában inkább csak füzet) jelent meg a cséplőgép mellett tartandó felolvasások szervezésének kérdéseiről. Az olvasás az ideológiai fejlődés érdekében vállalt kötelezettség lett, amelynek eredményei azonnal termelési százalékokban jelentkeztek. Legalábbis ezt kellett dokumentálniuk a kor „élenjáró” könyvtárosainak.

Itt kell néhány szót szólnom a Népkönyvtári Központ (NK) tevékenységéről. Szemtanúként tehetem ezt, hiszen könyvtár szakos egyetemi hallgatóként szakmai gyakorlatra kerültem oda, azután meg heti 18 órában (ennyit engedélyezett az egyetem a nappali tagozatos hallgatóknak) alkalmaztak a Szervezési Osztályon. Az NK a népkönyvtárak gyakorlati és módszertani irányítója volt. Központilag szervezték be a könyvtárak állományát, bútorait, felszerelési tárgyait, motorkerékpárokkal, stencilgépekkel látták el a körzeti, majd a megyei könyvtárakat, előadásvázlatokat, kiállítási útmutatókat, propagandaanyagokat adtak ki, könyvtárosképző tanfolyamokat szerveztek.

Fontos és jelentős feladata volt még a központi állománygyarapítás, habár első igazgatója, *Sallai István* szerint nem ez volt munkájának lényege. Különösen jó könyveket szereztek (vásároltak?) a régi könyvkiadók raktárának felszámolása során, de azután természetesen csak azt vehették, amit a magyar könyvkiadók megjelentettek. Külföldi kiadványt csak egyet vásároltak, a Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopédiája-t, de azt 400 példányban. Így aztán majdnem 400 magyar falusi könyvtárban hozzá lehetett jutni e közhasznú műhöz. A beszerzett könyveket „szerelve”, katalóguscédulával, kölcsönző kártyával, letétlappal ellátva küldték szét a körzeti, azok pedig a falusi könyvtárakba. Hogy tudni lehes-

sen, hogy mi található a könyvtárakban minden szétküldött könyvből egy példányt a Központban tartottak. Ez lett az ún. „népkönyvtári tükör”. Ennek a „tükör”-nek a későbbiekben váratlanul haszna lett. 1956 elején Sallai István (akkor már az Országos Széchényi Könyvtár módszertani osztályának vezetője) elhatározta, hogy a megyei könyvtárak állományának feldolgozásához, katalógusrendszerének kialakításához kétféle módon ad segítséget az osztály. Egyrészt egy brigádot szervezett, amely a megyei könyvtárakat végigjárva helyben szervezte meg a feldolgozási futószalagot. Ez majdnem mindig kevesebb emberből (általában 1-2 főből) állt, mint ahány állomása a feldolgozásnak volt, de ez nem zavart bennünket (én is e brigád tagja voltam). A szalag több kört írt le, más, más munkafázisra visszatért ugyanahhoz a munkatársához. Másrészt, amikor a brigád nem volt kiszállásán, a népkönyvtári tükör alapján feldolgozta azokat a könyveket, amelyeket a megyei, illetve az előd körzeti könyvtárak a Népkönyvtári Központtól kaptak, még egyszerűsített címleírással. (1952-től a Könyvtárellátótól vásároltak a megyei könyvtárak és az már cédulával ellátva szállította a könyveket.) E könyvek címleírását vagy elkészítettük, vagy kikerestük az OSZK adrématárából, majd hosszú „kutyanyelveken” kétszázásával felajánlottuk a megyei könyvtáraknak, hogy katalógusuk megalapozásához vagy kiegészítéséhez rendelkezzenek belőlük. A rendelt címleírásokat stencilen sokszorosítottuk és szétküldtük a szükséges mennyiséget. Az indulás korszakát 1952 zárta le. Ez év májusában jelent meg a minisztertanács határozata a könyvtárügy fejlesztéséről. A határozat elsősorban a közművelődési könyvtárakról szólt. Szervezetüket – szovjet példa alapján – a közigazgatási beosztáshoz igazította. Ennek megfelelően a megyeszékhelyen működő körzeti könyvtárakat az ott működő városi könyvtárakkal egyesíteni rendelte és ezeket nevezte ki megyei könyvtárnak. Az első a békéscsabai volt, amely március 9-én (ki emlékszik még

rá, hogy ez volt Rákosi Mátyás születésnapja), nyílt meg, az utolsó a Pest megyei pedig 1952. december 31-én, Budapesten a Váci utca és a Kristóf tér sarkán egy üzlethelyiségben, egy korábbi divatáru üzlet helyén.

A járási könyvtárak a járási székhelyeken lévő városi és körzeti könyvtárak összevonása után jöttek létre, de ezeknek a hálózata a tervezett 1954 helyett, csak 1960-ra vált teljessé. 1984-ben aztán a járásokkal együtt megszűntek. A megyei és járási könyvtárak helyben maguk is végeztek könyvtári, olvasószolgálati tevékenységet, ezáltal jobban tudták segíteni, „instruálni” a falusi könyvtárakat. A falusi könyvtárak gondozása, könyvvel való ellátása ugyanis a járási könyvtárak feladata lett 1959-ig, amikor is a tanácsi kezelésbe adással a letéti ellátás lényegében megszűnt.

Ha már a szovjet példát említettem: ki emlékszik ma már azokra a szakkönyvekre, amelyek magyar fordításban közvetítették a szovjet gyakorlatot: Kljonov: A könyvtáros kézikönyve. 1949., Gyenyiszjev: A tömegkönyvtár munkája. 1953., Hrenkova: A gyermekkönyvtár. 1962. (de 1960-ban már megjelent McColvin: A közművelődési könyvtárak gyermekrészei is!). A szovjet példára való állandó hivatkozás még saját haladó örökségünkötől is elzárt bennünket. Jellemző, hogy az akkor még körünkben élő Dienes László és Kóhalmi Béla sem tudták érvényesíteni saját korábbi korszerű elképzeléseiket.

Az 1952-es minisztertanácsi határozat a megszűnt Országos Könyvtári Központból az Országos Széchényi Könyvtárba helyezte át a központi szolgáltatások egy részét, így a kötelempéldányok elosztását, a központi katalógus vezetését, a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés bonyolítását. Ami a közművelődési könyvtárak szempontjából talán legfontosabb, hogy az OSZK-n belül létrehozta a módszertani osztályt, amely 1952-től egy sor feladatot vett át a Népkönyvtári Központtól, 1954-től (annak megszűntétől) pedig majdnem mindent, kivéve,

ami a Népművelési Minisztériumhoz került. Még egy fontos intézkedése volt a minisztertanácsi határozatnak: a Könyvtárellátó létrehozása az Állami Könyvterjesztőn belül.

1952 novemberében került sor az I. Országos Könyvtári Konferenciára, amely lényegében a májusi minisztertanácsi határozat végrehajtásáról szólt. A konferenciát és általában az indulás éveit sok kitűnő kezdeményezés, számos máig ható hasznos intézkedés jellemezte, de sok volt a tévút is, amelyekről ezután szintén nehéz volt visszafordulni. Korszakos eredmények és erőltetett ideologizálás együttesen jellemezték ezeket az éveket, amelyeket ma „hőskornak” tekintünk.

A hetvenes évek

A hetvenes évek a nagy megújulás évtizede, a magyar közművelődési könyvtárügy félszázados fejlődésének egyik virágkora. Magam ekkor nem a könyvtárügyben dolgoztam, hanem a Művelődésügyi majd a Kulturális Minisztériumban, de olyan munkaterületen, amely csak részben érintkezett a könyvtári kérdésekkel. Véleményem éppen ezért kritikussabb, mintha könyvtárosként, belülről éltem volna meg ezeket az éveket.

A hetvenes évek – talán paradoxonnak tűnik – 1968-ban kezdődtek. Ekkor tartotta az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács azt a nevezetes ülését Békéscsabán, amelytől a magyar közművelődési könyvtárügy megújulását számíthatjuk. A népkönyvtári irányú fejlődést továbbvinni szándékozók (általában a hivatal képviselői) és a közművelődési könyvtárakat az általános nyilvános könyvtári gondolat jegyében megújítani akarók (a vitaanyagot Sallai István írta) nyílt vitában csaptak itt össze. A korszerűsíteni akarók elveit foglalta azután össze az a tanulmány is (és ez elsősorban *Futala Tibor* érdeme), amely az 1970-ben rendezett Országos Népművelési Konferenciára készült. Ezt kö-

vetően, ugyanezen év decemberében (máris a hetvenes években vagyunk!) került sorra a III. Országos Könyvtáros Konferencia, amely a megelőző másfél évtized tapasztalatait foglalta össze és kb. ugyanannyi időre tűzött ki célokat és feladatokat. A mondottakon kívül a használók igényinek gondos és alapos elemzése készítette elő a konferenciát, amelynek vitái a könyvtárosok elképzeléseit szembesítették a használók, a kutatók, az oktatók, a gazdasági élet képviselőinek véleményével. A könyvtárügy valamennyi területére kidolgozott javaslatok közül csak azokról szólnék, amelyek a közművelődési könyvtárak területén következtek a konferenciából.

1972-ben jelentek meg a „*Szakmai irányelvek a tanácsi közművelődési könyvtárak távlati fejlesztéséhez*”, vagy ahogy röviden – egyre több nosztalgiával – csak emlegetni szoktuk, a szakmai irányelvek. Noha, nem kötelező jogszabályként jelentek meg, csak ajánlások voltak, mégis évtizedeken keresztül – az emlékülés tárgyát képező fél évszázad szinte egész második felében – irányt szabtak a fejlődésnek, húzóerőt jelentettek a közművelődési könyvtárak számára.

Az irányelvekben a konferencián elhangzottaknak megfelelően vázolták fel a kívánatos könyvtári modelleket (A-, B-, C- és D-típusú szolgáltatóhelyek) és határozták meg a korszerű közművelődési könyvtár ismérveit és normatíváit. Az állománygyarapításban például egészen addig mennyiségi tervek és normatívák tartalmazták a célokat. 1960-ban – amikor 624 kötet jutott 1000 lakosra a közművelődési könyvtárak állományából – 1965-re 1200 kötetet tűztek ki célul, amely teljesült is. Az 1970-re célul tűzött 1800 kötetet csak részben (1718 kötet) sikerült elérni. Az ötvenes, hatvanas években valóban a mennyiségi fejlesztésre volt szükség, hiszen a könyvtárak állománya igen gyenge volt. Az is igaz, hogy a hatvanas évekre sokkal jobb lett a magyar könyvkiadás, mint korábban volt. Egyre inkább hozzáférhetővé tette a magyar

és a világirodalom klasszikusait, mai szerzőit, sokkal nagyobb választékot nyújtott az ismeretterjesztő irodalomból. (Mindezt az 1958-ban, a művelődéspolitikai irányelvekben meghirdetett liberális kultúrpolitika hatására. Erre is épített a szakmai irányelvekben megfogalmazott azon állománygyarapítási elv, amely a nemzeti könyvtermés képviselőinek arányában szabta meg az egyes könyvtár típusok állomány-összetételét. A pusztán számszerű előírásnál ez sokkal rugalmasabb és korszerűbb volt. Az irányelvek a folyóirat-választék növelését, az AV-anyagok beszerzését, a nyitvatartási idő meghosszabbítását javasolták, valamint gyermekszolgálat létrehozását minden könyvtári modellben.

A kistelepülések ellátásának javítására 1976-ban Veszprémben megkezdődött az ellátórendszerek létrehozása. A nyugat-Dunántúlon hamarosan 26 ilyen ellátórendszer jött létre, amelyek lényegében a letéti ellátást hozták vissza, ezáltal javítva (központi erőforrások segítségével is) a kistelepülések könyvtárainak könyvkiátlátát. 1977-ben jelentek meg ugyancsak a kistelepülésekre vonatkozóan az ún. komplex irányelvek, amelyeknek megítélése az itt jelenlévők körében sem egyértelmű, de amelyek mégiscsak a helyes irányba tett lépéseket javasolták az apró falvak ellátásának javításában.

Mindezek a tanácskozások, irányelvek és a könyvtárosok (meg a fenntartók) erőfeszítései fordulatot hoztak, elsősorban a városok könyvtáraiban. A városi könyvtárak szinte megújultak. Gazdag kézikönyv és folyóirat-választék, idegen nyelvű gyűjtemények létrejötte, a zenei gyűjtemények és hangtárak általánossá válása, a gyermekszolgálat korszerűsödése, a másolatszolgáltatás bevezetése, a feltárás színvonalának javulása együttesen eredményezte, hogy a városokban (szinte mindegy, hogy megyei-nek vagy városinak nevezték a település könyvtárát) valóságos szellemi műhelyé vált a könyvtár. Ez eredményezte később, hogy jelentősen nőtt az olvasók száma és különösen a helybenhasználat.

A falusi könyvtárakban kevesebb történt. Az említett kezdeményezések (ellátórendszerek, néhány megyében mozgóellátás, a máig is vitatott komplex intézmények létrejötte) inkább az irányokat, elképzeléseket jelzik, mintsem a megvalósult eredményeket. Ezért aztán a falusi könyvtárakban csökkent az olvasók száma. Együttesen (a falvakban és a városokban) 20-22% körül stagnált az olvasók aránya a lakossághoz viszonyítva, amely azért nem csekély eredmény, ha nem is érte el a III. Országos Könyvtáros Konferencián kimondott célt: 15 év múlva a lakosság 1/3-a legyen olvasó.

A hetvenes évek eredményeiről szólva meg kell emlékeznünk a könyvtárépítésről is. Ebben az időszakban évente 6-7000 négyzetméterrel nőtt a tanácsai közművelődési könyvtárak alapterülete, amely nem túl sok, ugyanis egy-két nagykönyvtár tette ki ennek a nagyobb részét. Az ekkor épült megyei (Szombathely, Miskolc, Nyíregyháza) és városi (pl. Esztergom, Celldömölk, Kiskunhalas) és Budapesten a kőbányai, kelenföldi kerületi könyvtárak ma is korszerűnek számíthatnak. A falusi könyvtárakra viszonylag kevesebb új építés jutott. Három ízben is országos akció indult, amelyek keretében a helyi szándékot és anyagi erőt központi támogatás is segítette (1970: Száz falu, száz könyvtár, 1973: Petőfi Emlékkönyvtár, 1975: Harminc év – harminc könyvtár), és amelyek összesen 22 000 négyzetméterrel növelték a falusi könyvtárak alapterületét.

A hetvenes éveket sem csak az eredmények jellemezték, És az eredmények is nagyobbak lehettek volna, ha a könyvtárak különféle görcsös elzárkózások miatt, nem szalasztják el a kínálkozó lehetőségeket. Így például az 1970-es Országos Népművelési Konferenciával, majd az 1974-es közművelődési párthatározattal, illetve az 1976-os közművelődési törvénnyel megújuló közművelődési tevékenység kínált olyan lehetőségeket, amelyek pusztán a korszerű könyvtári szerepfelfogás bátrabb vállalásával teljesíthetők lettek volna.

A könyvtárak, a könyvtárosok „ártatlanságukat” féltve, nem vállalták ezeket. Így sikerült ugyan megőrizniük ártatlanságukat, de ezzel együtt szegények is maradtak. A könyvtári irányítás is bizonytalankodott, vissza-visszatáncolt az önmaga által is vállalt elképzelések megvalósításától. Az évtized végére pedig – egyébként nemcsak nálunk, világszerte – megnövekedtek a gazdasági nehézségek és ez a tény azt eredményezte, hogy a dokumentumárak emelkedésével sem a fenntartók, sem a központi irányítás nem tudtak lépést tartani.

Az utolsó másfél évtized

Ebből az ötven évből az utolsó másfél évtized van időben legközelebb hozzánk. Hozzám annál inkább is, mivel ekkor már újra könyvtárban dolgoztam, közlőről figyelhettem, egy kissé talán alakíthattam is a könyvtárak képét. Nem utolsósorban erre az időszakra esik a rendszerváltás, mindazzal együtt, amit ez a könyvtárak számára jelentett.

A könyvtárosok igen nagy reményeket fűztek a rendszerváltozáshoz. Abban bizakodtak, hogy általánosan elismert fontosságú intézményük a korábinál sokkal jobb feltételekhez jut. Nem így történt. Az önkormányzati törvény, amelynek a közművelődési könyvtárak fenntartásáról is intézkednie kellett, az önkormányzatok kötelező feladatává tette ugyan a könyvtárak fenntartását, de normatív támogatást nem rendelt hozzá (mint például az iskolák esetében). Ez különösen az első években azzal járt, hogy az ellátás addigi színvonala is veszélybe került, sőt helyenként a könyvtárak léte is megkérdőjeleződött. (A szakszervezeti könyvtárak megszűnése más okból következett be, de ez egy másik történet.)

Valljuk be, hogy ez a „válság” nem a rendszerváltozással kezdődött. A tanácsi könyvtárak számának csökkenése már a hetvenes években megkezdődött, az 1989 utáni megszűnések pedig elsősorban

a kiskönyvtárakat érintették, olyanokat, amelyek nem voltak életképesek, amelyek eddig is jóformán csak „statisztikailag” működtek. A másik válságjelenség, az állománygyarapodás stagnálása – mint arra már korábban utaltam –, ugyancsak a hetvenes évek végén kezdődött. A gyarapítási keretek az 1989 utáni években az inflációs rátánál jobban nőttek ugyan, de a könyv és dokumentumárak növekedése minden képzeletet meghaladt és ezzel nem tudott lépést tartani a beszerzési keretek növekedése. A nem kellő mértékű gyarapodás (az új könyvek, illetve dokumentumok hiánya) mellett a könyvtárak teljesítőképességét is rontja a hatalmasra nőtt, elavult fölös, selejtezhető állomány, amelyhez a könyvtárosok nem mertek hozzányúlni (az idejétmúlt állományvédelmi rendelet is akadályozta a „hozzányúlást”). Jó, ha a politikailag, ideológiailag elavult könyvektől megszabadultak. Jellemzésül: 1985-ben az Élet és Irodalom c. hetilapban 10 millió kötetre becsültem a tanácsi könyvtárak fölös, minden gond nélkül selejtezhető állományát. (Hozott is rám olyan vihart, elsősorban szakmabeliektől, hogy még...) Tíz év elteltével aztán *Tóth Gyula* még mindig „túlhízlalt”, „elnehezült” állományú könyvtárakról beszélt, mint a hatékony működés fő akadályáról.

Erre az időre a városi könyvtárak gyakorlatilag már médiatárakká váltak, az AV-anyagok teljes mértékben polgárjogot nyertek a gyűjteményekben. Ezeket a könyvtárakat a növekvő igénybevétel, különösen a helybenhasználat növekedése jellemzi. A falusi könyvtárak gondjait, működési nehézségeit ezekben az években sem tudtuk megoldani.

A könyvtárak az ideológiai kötöttségektől (habár ezek a kötelek a 70-es, 80-as években már meglehetősen lazák voltak) megszabadulva, sokat változtattak a korábbi merev megoldásokon, de gyökeres modellváltás alig-alig történt. Annak felismerése, hogy a könyvtár nem a szocialista nevelés intézménye, sőt, egyáltalán nem nevelési, hanem szolgálta-

tó intézmény, nem lett általánossá, ezért nem eredményezett lényegi változást a működési modellben. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kezdeményezte a 80-as évek közepén-végén az „olvasó könyvtárának” kialakítását, annak minden konzekvenciájával együtt. Ami jelenti az állományalakítás, a feltárás, a szolgáltatásrend, a marketing ehhez való alakítását. Legyünk őszinték: a teljes modellváltást illetően keveske követője akadt. Inkább a rész megoldásokat vették át némelyek. Ugyancsak a FSZEK kezdte 1985-től az AV-anyagok pénzért való kölcsönzését (finomabban szólva és általánosítva: a térítéses szolgáltatások bevezetését) és 1989-től a beiratozási díj (akkor) drasztikus emelését. A visszhang, a követés ebben az esetben is hasonló volt, mint a működési modellnél (habár ezek is a működési modellhez tartoznak).

Ennek a másfél évtizednek az egyik legjelentősebb eseménye a kulturális (könyvtári) törvény megszületése 1997-ben. Intézkedései közül kiemelendőnek tartom, hogy központi pénzügyi alapot teremtett, amelyek az irányító hatóság kezében eredményesen szolgálhatják például a könyvtárak, a könyvtári rendszer gépesítését. Hasonlóan nagy jelentőségű az érdekeltség-növelő támogatás bevezetése, amely a fenntartókat teszi érdekeltté könyvtárai működési feltételeinek (állománygyarapítás!) javításában. A törvény lényegében visszaigazolta azokat a törekvéseket, amelyek az utóbbi évtizedben a megújulást jelezték a könyvtárügyben (pl. a helybenhasználat ingyenessége, a gyerekek ingyenes könyvtár-

használata, térítéses szolgáltatások, országos ellátórendszer működtetése stb.)

Végezetül

Ha az elmúlt ötven év könyvtári történéseit – ez ünnepi alkalomból, de ettől függetlenül is – összegezni akarjuk, bizonyára szubjektívek leszünk. De – meggyőződésem –, hogy nem csak emiatt, nem csak a mi szubjektív ítéletünk szerint mondhatjuk:

- ☞ Leraktuk egy modern köz(művelődési) könyvtárügy alapjait,
- ☞ A magyar városokban európai könyvtárak jöttek létre. (A mi könyvtáraink voltak az üdítő kivételek, a volt szocialista országok közművelődési könyvtárai között és ennek hatása máig érződik és létezik.)
- ☞ A munkálkodásunk és a fenntartók erőfeszítésének eredményeképpen a legjobb nyugat-európai és skandináv mintákhoz mérhető közművelődési könyvtárügyet teremtettünk. Ahhoz mérhető felfogásban, módszerekben (szabadpolc, kevés kötöttség a használatban, változatos mediakínálat). Szegényebb viszont a szolgáltatások tekintetében, a számítástechnika alkalmazásában (magunkba nézve, be kell vallanunk, hogy ezt nem csak anyagi okok akadályozták)

A következő évtizedek feladata – és a fiatal generáció dolga, – hogy folytassák ezeket a kezdeményezéseket.

A megújuló FSZEK Központi Könyvtárban megindították az intézményre vonatkozó internetes tájékoztatást. Információt adnak a Központi Könyvtár állományáról, a szolgáltatásokról, s referenz kérdéseket is fel lehet tenni.

**Elérési cím: www.fszek.hu
(Katalist, 2000. szept. 6.)**
